

STOCKHOLMS UNIVERSITET
Institutionen för journalistik,
medier och kommunikation

Journalistikvetenskap,
fortsättningskurs Ht 2003
Handledare:
Camilla Hermansson

Sexualbrottsjournalistik

En jämförelse mellan brottskriterier i Aftonbladet, Dagens Nyheter och lagen

Frida Lindblom
Freddie Kaplan

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	2
INLEDNING	3
Uppsatsens ramverk	4
Syfte och frågeställning.....	4
Metod.....	4
Disposition.....	5
OM SEXUALBROTT – BROTTSBALKENS SJÄTTE KAPITEL.....	6
Våldtäkt.....	6
Samlag.....	7
Tvång.....	7
Vanmakt.....	8
Övriga omständigheter	8
Grov våldtäkt	9
Sexuellt utnyttjande	9
Vanmakt.....	10
Övriga omständigheter	10
Grovt sexuellt utnyttjande	10
TEORI.....	12
Denotation och konnotation	12
Tecken	12
Hur betydelserna regleras	14
Hermeneutik – om att tolka.....	14
Begrepp.....	15
Sammanfattning	16
TIDNINGSARTIKLAR	18
Tabloid- och kvalitetspress	18
Melodramens estetik.....	19
Empirisk undersökning av rekvisit i tidningarna	20
Berusning.....	22
Polariserande melodram	23
Medias egna brottsrubriceringar.....	24
Sammanfattning	24
SAMMANFATTANDE DISKUSSION	25
KÄLLFÖRTECKNING	27

INLEDNING

En av journalistikens viktigaste uppgifter, ur ett liberalt demokratiskt synsätt, är att förse medborgarna med information för att de ska fungera som självständiga människor, kapabla att fatta bland annat politiska beslut, vilket är en förutsättning för en demokrati.

Journalistiken är menad att etablera kommunikation mellan samhällets olika grupper genom fyra huvudsakliga uppgifter,¹ nämligen att *informera* (presentera ”fakta”), *kommentera* (sätta händelser i ett större sammanhang), *granska* (kritiskt) och fungera som *forum* för åsiktsventilering. Genom sitt sätt att kommunicera bidrar medierna till att organisera både sociala och kunskapsmässiga förhållanden i samhället, utmejsla mänskliga och sociala relationer samt definiera grupper och kategorier.²

Något som det ofta rapporteras om i media är brott. Allmänheten tenderar att bilda sig en uppfattning om ett brotts grad av allvarlighet, och huruvida ett utdömt straff var rättvist, till stor del utifrån hur detta beskrivs i medierna. Det händer dock ofta att mediernas bild av brottet inte stämmer överens med den brottsrubricering som åklagaren väljer eller det straff som domstolen beslutat om. Detta kan leda till förvirring hos allmänheten, som inte alltid ser att det finns en diskrepans mellan journalisternas ordval och brottsbeteckningarna som stadgas i lag.

Ett tydligt exempel på komplicerade brottsbeteckningar återfinns bland sexualbrotten. Diskrepansen blir tydlig då medierna kallat ett brott för en sak, medan gärningsmannen *de facto* dömts för ett brott som i allmänhetens ögon ses som lindringare än mediernas egen ”brottsrubricering”, även om så inte är fallet. Detta blir särskilt tydligt då medier rapporterar om ”våldtäkt”, som sedan visar sig klassas som ”sexuellt utnyttjande”. Det är kanske därför det tenderar att bli ramaskri bland allmänheten om en åklagare plötsligt rubricerar ett omskrivet våldtäktsfall som sexuellt utnyttjande eftersom allmänheten ofta uppfattar det som ett hån mot offret, som framstår som missförstått av elaka åklagare och illvilliga, inkompetenta domare.

Den här uppsatsen avser att tydliggöra diskrepansen mellan dels de kriterier för sexualbrott som media använder för att beskriva ett sexualbrott och dels de lagmässiga rekvisiten, som kan sägas vara de kriterier som ska vara uppfyllda för att det överhuvudtaget ska vara fråga om ett brott.

¹ Hadenius & Weibull, *Massmedier. Press, radio & TV i förvandling*, 7 uppl., Albert Bonniers Förlag, 1999s. 36

² Ekecrants, Jan, *Mediernas Demimond*, ur Becker m.fl., *Medierummet*, Carlssons förlag, Stockholm, 1996, s. 297

Uppsatsens ramverk

Syfte och frågeställning

Det är viktigt att lyfta fram problematiken med diskrepansen mellan lagens rekvisit för sexualbrott och de definitioner som förmedlas till allmänheten via media. Journalister har inte alltid kunskaper om hur lagar är utformade eller hur de ska tolkas, vilket troligen är en av de viktigaste anledningarna till att diskrepansen över huvudtaget uppstår. Samtidigt blir jurister, via media, medvetna om att det kan finnas brister i lagen samt att lagen kan behöva en tydligare formulering för att minska risken för missförstånd.

Syftet med den här uppsatsen är att undersöka om Aftonbladet och Dagens Nyheter har andra definitioner av brotten ”våldtäkt” och ”sexuellt utnyttjande” än de lagmässiga rekvisiten. Den huvudsakliga frågeställningen lyder: Ställer tidningarna upp andra rekvisit, än de lagmässiga, för de aktuella sexualbrotten och hur ser de i så fall ut?

Metod

För att begränsa detta ämne baseras undersökningarna på artiklar om ett enskilt fall, där ett antal pojkar stod åtalade för att ha sexuellt utnyttjat en 14-årig flicka i Rissne år 2000.

Sammanlagt har 51 artiklar hämtats från Presstext (Dagens Nyheter) och Medicarkivet (Aftonbladet) utifrån sökorden ”Rissne och våldtäkt” under perioden 2000 – 2001. Utifrån dessa har endast de artiklar som har direkt anknytning till fallet använts. På grund av mängden artiklar har tre artiklar från varje tidning valts ut för en närmare analys, eftersom de kan sägas handla om tre viktiga delar av fallet, nämligen diskussionen före, under och efter domen. Dock har även fler av de 51 artiklarna användas för ge belysande exempel.

Tolkningen av lagtexten har gjorts med stöd av förarbeten till lagen i form av propositioner och kommittébetänkanden publicerade i SOU-serien (Statens Offentliga Utredningar) samt juridisk doktrin och tidigare rättsfall. Eftersom SOU:er och propositioner innehåller det resonemang som förts kring stiftandet av den aktuella lagen, är de utmärkta källor för sökande av svar på frågan vad som menas med ett visst begrepp i lagen. Tidigare rättsfall är ytterst användbara eftersom domar från Högsta domstolen (HD) har ett prejudicerande värde.

Texterna i så väl artiklarna som i lagen har analyserats utifrån de rekvisit som lagen ställer upp. Vid analysen av de lagmässiga rekvisiten har fokus lagts på att hitta utförligare definitioner av de rekvisit som omnämns i paragraferna. Det räcker alltså inte att ta reda på

att det ska vara fråga om exempelvis "samlag" i brottet våldtäkt. Det handlar istället om att ta reda på vad som *anses* med det, eftersom det inte är så självklart som det kanske verkar vid en första anblick. Det är således de rekvisit som förekommer i lagen som undersöks i såväl lagtext som tidningsartiklar.

Utifrån teorier om hermeneutik och semiotik är det möjligt att analysera tidningsartiklarna samt leta efter rekvisit och vilken bild de förmedlar. Genom att dessutom titta på den melodramatiska traditionen går det att utläsa moraliska värderingar i texten, värderingar som förmedlas till läsaren.

Disposition

Den här uppsatsen inleds med en empirisk undersökning av hur brotten "våldtäkt" och "sexuellt utnyttjande" ser ut i de båda aktuella paragraferna, samt en genomgång av de aktuella rekvisiten. Sedan följer ett teoriavsnitt som behandlar de verktyg som används för att analysera tidningsartiklarna. Därefter behandlas tidningsartiklarna, där de ges en kort bakgrund och sätts in i den melodramatiska traditionen, innan en empirisk analys av artiklarna görs. Fördelen med att disponera uppsatsen på detta sätt är att det blir lättare att se skillnaderna efter en noggrann redogörelse av juridiken. Juridiken utgör trots allt den grund som tidningarna refererar till.

OM SEXUALBROTT – BROTTSBALKENS SJÄTTE KAPITEL

Det finns tio olika sexualbrott:³ 1 § våldtäkt och grov våldtäkt, 2 § sexuellt tvång och grovt sexuellt tvång, 3 § sexuellt utnyttjande och grovt sexuellt utnyttjande, 4 § sexuellt utnyttjande av underåring och grovt sexuellt utnyttjande av underårig, 6 § sexuellt umgänge med avkomling eller syskon, 7 § sexuellt ofredande, 8 § koppleri, 9 § grovt koppleri samt 10 § förförelse av ungdom. I denna uppsats ligger fokus på våldtäkt och sexuellt utnyttjande, varför de övriga nyss nämnda brotten endast syftar till en fingervisning om att det finns flera olika sexualbrott.

Precis som vid de flesta andra brott finns det två förutsättningar för att någon ska kunna fällas för ett sexualbrott. Inledningsvis måste de så kallade rekvisiten i paragrafen vara uppfyllda.

Rekvisiten kan sägas vara de kriterier som ska vara uppfyllda för att det överhuvudtaget ska vara fråga om det ett begånget brott.⁴ Det innebär att det som står i paragrafen måste ha inträffat i verkligheten. För brottet våldtäkt krävs (i väldigt korta drag) att det ska vara fråga om att någon 1) tvingar någon till 2) samlag. Är det fråga om ett samlag som inte är påtvingat är det alltså inte våldtäkt, och inte heller om någon har tvingats göra något som inte är av sexuell karaktär. Men i kombination utgör dock dessa två rekvisit ett brott.

Om rekvisiten anses uppfyllda måste gärningsmannen även ha haft ett uppsåt när han begick brottet. Vid bedömningen av uppsåtet finns det två möjligheter. Antingen hade gärningsmannen *vetskap* om vissa omständigheter eller så hade han ett *eventuellt uppsåt* som innebär att domstolen gör ett s k hypotetiskt prov som försöker besvara om gärningsmannen skulle företagit handlingen om han varit säker på den effekt som handlandet kunde få.⁵ Det tydligaste exemplet på detta är om någon avlossar ett skott mot någon annan. Då kan han antingen veta att skottet kan döda, och väljer att skjuta ändå, eller så undersöks hans eventuella uppsåt genom att ställa frågan om han skulle ha skjutit även om han hade varit säker på att skottet skulle komma att döda.⁶ Gällande våldtäkt skulle detta innebära att gärningsmannen antingen var medveten om att han tvingade kvinnan till samlag, eller så skulle den hypotetiska provet undersöka om han skulle ha insisterat på att ha samlag med kvinnan även om han varit säker på att hon inte ville.

Våldtäkt

”1 § Den som genom **våld** eller genom **hot** som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara **tvingar** någon annan till samlag eller till annat sexuellt umgänge, om gärningen med hänsyn till kränkningens art och

³ Brottsbalken (Lag 1962:700) 6 kap. Kapitlet fick ny rubrik och lydelse genom Lag 1984:399 och har sedan dess ändrats genom Lag 1998:393, 1992:147, 1993:207, 1994:1499 och senast genom Lag 1998:393.

⁴ Leijonhufvud, Madeleine & Wennberg, Suzanne, *Straffansvar*, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 1997, s. 32

⁵ Leijonhufvud & Wennberg s. 62

⁶ Leijonhufvud & Wennberg, s. 64

omständigheterna i övrigt är jämförlig med **samlag**, döms för **våldtäkt** till fängelse, lägst två och högst sex år. Med våld jämförs att försätta någon i **vanmakt** eller annat sådant tillstånd.

Är brottet med hänsyn till våldets eller hotets art och omständigheterna i övrigt att anse som mindre allvarligt döms till fängelse i högst fyra år.

Är brottet grovt, döms för **grov våldtäkt** till fängelse, lägst fyra och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är grovt ska särskilt beaktas, om våldet var livsfarligt eller om den som har begått gärningen tillfogat allvarlig skada eller allvarlig sjukdom eller, med hänsyn till tillvägagångssättet eller offrets låga ålder eller annars, visat särskild hänsynslöshet eller råhet.”

Samlag

När bestämmelsen om våldtäkt ursprungligen kom till, omfattades enbart samlag av bestämmelsen, men den har utvecklats till att uttryckligen omfatta även ”annat sexuellt umgänge”. Vad som är att anse som *samlag* vid en tolkning av förevarande paragraf är då en mans och en kvinnas könsdelar kommit i beröring med varandra, utan att ett inträngande behöver ske. Det omfattar även anala och orala samlag.⁷

Beträffande *andra sexuella handlingar* beror det på omständigheterna i övrigt om de kan jämföras med samlag. Stor vikt bör läggas vid om övergreppet varit förenat med smärta samt under hur lång tid det pågått. En förutsättning för att det ska vara fråga om våldtäkt är att den sexuella handlingen i fråga har varit av klart samlagsliknande karaktär. Vad som exempelvis inte är att anse som våldtäkt är då en man tvingar en kvinna att onanera åt honom.⁸ Efter påpekande från regeringen är det tydligt att det är kränkningens art snarare än den sexuella handlingen som sådan som bör lyftas fram.⁹ Om exempelvis ett föremål eller en knytnäve förs in i kvinnans underliv (s k fistfucking) är det i regel fråga om en så allvarlig kränkning att det är fråga om våldtäkt.¹⁰

Tvång

Det finns inget krav på att den som blir utsatt för ett övergrepp måste ha gjort motstånd. Det kan mycket väl röra sig om en våldtäkt ändå, förutsatt att offret blivit tvingat till det sexuella umgänget. Tvånget kan sägas definieras av våld, hot eller en kombination av dessa.¹¹

Vad som menas med *våld* är någon form av fysisk kraftansträngning som riktas mot offret. Det ska alltså vara fråga om antingen misshandel eller att en begränsning av offrets rörelsefrihet åstadkommit, utan att det innebär att offret inte kan röra sig över huvudtaget. Ett exempel på våld, som är tillräckligt för att det ska vara att anse som våldtäkt, är om en kvinna försöker värja

⁷ Holmqvist Lena, Leijonhufvud, Madeleine, Träskman, Per Ole & Wennberg, Suzanne, *Brottsbalken – en kommentar*, Del I, Studentutgåva 3, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2003

s. 6:5

⁸ Brottsbalken – en kommentar s. 6:6

⁹ Prop 97/98:55

¹⁰ Karnov s. 2527

¹¹ Brottsbalken – en kommentar s. 6:7

sig genom att knipa ihop benen medan mannen sårar dem med enbart sin kropp som verktyg.¹² Det finns dock exempel på rättsfall då en vuxen man haft samlag med en åttaårig flicka och legat ovanpå henne medan han hållit hennes armar ovanför huvudet på henne. Flickan hade inte gjort motstånd och enligt HD:s bedömning spelade det ingen roll eftersom det kan vara svårt att stå emot en auktoritet och dessutom borde mannen ha insett att flickan inte hade samlag med honom av egen fri vilja, varför han dömdes för grov våldtäkt.¹³

Med *hot* avses att offret upplever hotet som en trängande fara, vilket i sin tur omfattar våld som är att anse som allvarligt, till exempel hot med vapen. Faran måste således gälla liv, hälsa eller något annat mera betydelsefullt intresse, exempelvis offrets barn. Även om det inte föreligger någon konkret fara är det tillräckligt att den hotade upplevt det som så. Exempel på detta är om förekommit hot med ett verklighetstroget leksaksvapen.¹⁴

Vanmakt

Vanmakt är jämställt med våld under förutsättning att offret mot sin vilja försatts i tillståndet i fråga. Om offret frivilligt berusar sig och gärningsmannen utnyttjar situationen, men inte själv försatt offret i vanmakt är det inte fråga om våldtäkt utan om sexuellt utnyttjande enligt Brottsbalken 6 kap 3 §. Det samma gäller om någon lockar offret att frivilligt dricka stora mängder alkohol så att hon ger vika. Däremot är det troligt att en situation där en kvinna mot sin vilja tvingas att på ett eller annat sätt inta alkohol skulle bedömas som våldtäkt. Likaså så om gärningsmannen kastar tårgas på kvinnan, bländar henne eller använder bedövande medel på henne försatts hon i sådan vanmakt som är en förutsättning för våldtäkt.¹⁵

Övriga omständigheter

När domare har att avgöra om det begåtts ett brott och om den åtalade är skyldig till brottet samt haft uppsåt kan det endast i undantagsfall vara nödvändigt att utreda förhållanden som ligger före övergreppet. I samband med paragrafens tillkomst resoneras det på så sätt, att eftersom gärningen består i att tvinga någon till något genom våld eller genom hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara, kan sådana omständigheter endast i extrema undantagsfall kan tänkas få betydelse i detta hänseende.¹⁶

¹² Brottsbalken – en kommentar s. 6:9

¹³ NJA 1993 s. 310 och det liknande fallet NJA 1993 s. 616

¹⁴ Brottsbalken – en kommentar s. 6:9

¹⁵ Brottsbalken – en kommentar s. 6:8 f.

¹⁶ SOU 1981:64

Då det gäller de omständigheter som är av betydelse vid bedömningen av brottet bör hänsyn tas till vilken typ av våld eller hot som använts och i vilken omfattning, samt typ och omfattning av den sexuella kränkningen. Av grundläggande betydelse vid bedömningen är alltså den objektiva karaktären av övergreppet, det vill säga huruvida rekvisiten i paragrafen är uppfyllda eller inte. Däremot går det inte att helt bortse från omständigheter som föregått ett övergrepp eller som anknyter till parternas personliga relationer. Trots att en helhetsbedömning måste göras innebär det inte att det i förundersökning och process får dras in förhållanden som saknar rättslig relevans. Omständigheter som att en kvinna följt med en man i hans bil eller medgett vissa närmanden från hans sida eller kvinnans levnadssätt över lag bör inte innebära att hon på något sätt är medskyldig till övergreppets inträffande och ska alltså inte leda till en mildare bedömning av brottet.¹⁷

Grov våldtäkt

Vad som skiljer grov våldtäkt från ”normal” våldtäkt är att det i det förra fallet ska vara fråga om livsfarligt våld, allvarlig skada, allvarlig sjukdom eller särskild hänsynslöshet eller råhet. Exempel på detta är om det har varit vapen, särskilt skjutvapen, iblandande, om handlingen haft sadistiska inslag eller varit grovt förnedrande. Så kallade gruppvåldtäkter bör ofta bedömas som grova, likaså om offret är invalid, blivit misshandlad eller om gärningsmannen var HIV-smittad. Dessa nyss nämnda förutsättningar får anses visa på råhet som nämns som förutsättning för att det ska vara fråga om grov våldtäkt.¹⁸

Sexuellt utnyttjande

” 3 § Den som förmår någon annan till **sexuellt umgänge** genom att allvarligt missbruka hans eller hennes beroende ställning döms för sexuellt utnyttjande i högst två år. Detsamma gäller den som har sexuellt umgänge med någon annan genom att **otillbörligt utnyttja** att denne person befinner sig i **vanmakt** eller annat hjälplöst tillstånd eller lider av en psykisk störning.

Om den som har begått gärningen visat särskild hänsynslöshet eller om brottet annars är att anse som grovt, döms för grovt sexuellt utnyttjande till fängelse, lägst sex månader och högst sex år.¹⁹

¹⁷ Prop. 1984:399

¹⁸ Brottsbalken – en kommentar s. 6:12

¹⁹ ”Beroende ställning” samt ”psykisk störning” är rekvisit som är jämförbara med ”vanmakt”, men eftersom den här uppsatsen fokuserar på just vanmakt, som är orsakad av berusning tas inte de andra två nyss nämnda rekvisiten upp. Beroende ställning kan dock innebära exempelvis en chef som hotar med avsked om inte den anställde ställer upp på sex och en psykisk störning ska vara av mer omfattande karaktär.

Vanmakt

Någon som på grund av självförvållad kraftig berusning eller narkotikapåverkan anses befinna sig i vanmakt, och är alltså inte riktigt medveten om vad som händer och sker. Det viktiga är dock att offret frivilligt eller genom andras påverkan druckit sig redlöst berusad och gärningsmannen otillbörligt utnyttjar situationen till sexuellt umgänge. Om offret däremot blivit tvingad att dricka alkohol och sen blir utsatt för ett övergrepp är det troligtvis snarare fråga om en våldtäkt. Det är här som den största skillnaden mellan de två brotten ligger. Ett intressant rättsfall rörande vanmakt gällde en kvinna som var så berusad att hon därför inte var i stånd att motsätta sig ett samlag. Hon var däremot medveten om att han hade samlag med henne och hon upplevde att situationen kunde förvärras om hon inte gick med på att ha samlag, varför hon även sedan hon blivit något nyktrare fortfarande avstod från att aktivt förhindra övergreppet av rädsla för att det kunde bli värre än vad det redan var.²⁰ Ett annat rättsfall gällde sexuellt utnyttjande av en till följd av berusning djupt insomnad kvinna, där en man dömdes för försök till sexuellt utnyttjande, eftersom kvinnan ansågs befinna sig i vanmakt.²¹

Övriga omständigheter

Det finns inget krav på att offret gjort motstånd som gärningsmannen övervunnit eller ens att det är gärningsmannen som tagit initiativet till det inträffade. Knäckfrågan är i stället om gärningsmannen otillbörligen har utnyttjat situationen eller inte. Vid en bedömning av om utnyttjandet av offrets situation var otillbörligt eller inte är det inte gärningsmannens uppfattning som är avgörande, utan en objektiv bedömning. Beträffande gärningsmannens uppsåt behöver det bara omfatta de faktiska omständigheterna som enligt en objektiv bedömning gör utnyttjandet otillbörligt.²²

Grovt sexuellt utnyttjande

I samband med att maximistrafvet för grovt sexuellt utnyttjande höjdes från fyra till sex år 1991 uttalade departementschefen att det finns förfaranden där straffvärdet borde jämföras med det för våldtäkt. Som exempel nämndes sexuellt utnyttjande under särskilt utstuderade eller

²⁰ NJA 1997 s. 538

²¹ RH 1993:85

²² Brottsbalken – en kommentar s. 6:22

integritetskränkande former, exempelvis när en mycket ung, självförvållat drogad person utnyttjas av flera personer samtidigt eller då gärningen är avsedd att förnedra offret.²³

²³ Prop. 1991/92:35

TEORI

Det juridiska fackspråket kan sägas ha sin egen kod, precis som journalistiken i kvälls och dagstidningar. Lagen är skriven på ett sätt som gemene man sällan kommer i kontakt med, men som alla som är utbildade inom juridik är tränade i att förstå på ett och samma sätt. Genom att använda teorier inom semiotik och hermeneutik blir det möjligt att ingående undersöka användningen av ord.

Denotation och konnotation

Vid en undersökning av vad ord *de facto* betyder, är det nödvändigt att vara på det klara med hur människor uppfattar tecken. Detta kan enklast underskökas utifrån begreppen denotation och konnotation, som är två centrala begrepp inom semiotiken. Denotation kan sägas vara ett teckens lexikala betydelse, en slags grundbetydelse. Konnotationer är tilläggsbetydelser eller möjligen ”de associationer som uppstår i mötet mellan tecknet och de kulturella föreställningarna och värdena hos mottagaren”.²⁴ Eftersom det finns olika teoribildningar finns det också nyanser i de olika definitionerna av begreppen. Denotationen kan också ses som den kollektiva, konventionella och kodifierade betydelsen hos ett tecken, medan konnotationer är subjektiva och individuella.²⁵ Jostein Gripsrud, som är professor i medievetenskap, skriver dock i sin bok *Mediekultur* *Mediesambälle* att det kan vara ”[...] värt att notera att konnotationer inte är detsamma som associationer. Konnotationer är kulturellt etablerade och kodifierade – de är om man så vill kollektiva associationer – medan associationer är individuella och personliga”.²⁶ Han menar alltså att associationer är ett självständigt begrepp utanför denotationer och konnotationer. Den uppfattning som genomsyrar den här uppsatsen är dock att denotationer är just en slags grundbetydelse, konnotationer det som folk förknippar ordet med och associationer något individuellt som i större utsträckning beror på den enskilda individens bakgrund och personliga erfarenheter.

Tecken

Det kan inte sägas finnas någon universell koppling mellan tecknens innehåll och dess betydelse, eftersom innehållet varierar mellan tid och rum och alltså innebär att samma tecken kan betyda

²⁴ Heradstveit & Björge, Politisk kommunikation, Studentlitteratur, Lund, 1996 s. 40

²⁵ Heradstveit & Björge s. 40

²⁶ Gripsrud s. 143

skilda saker för olika människor i olika tider.²⁷ Ett tydligt exempel på det är solkorset från vikingatiden som inte hade några negativa konnotationer under mellankrigstiden. I dag är det dock praktiskt taget omöjligt att se detta tecken utan att få konnotationer till nazism vilket i sin tur för med sig ett antal mycket negativa konnotationer i form av koncentrationsläger, krig etc.²⁸

Tecknen V Å L D T Ä K T ger denotationen våldtäkt och den konnotativa innebörden blir då vad en våldtäkt faktiskt är för något, något som alltså kan variera beroende på vem man ber om en definition. Tecknens betydelser kan variera beroende på i vilken kontext de befinner sig (till exempel ser nog en diskussion kring våldtäkt olika ut inom juristutbildningen respektive i en stödgrupp för våldtagna kvinnor). Detta är en del av vad som kallas semiologins pragmatiska (situationsbestämda) dimension, det vill säga att kommunikationen bestäms av dess plats och syfte när det gäller såväl avsändare som mottagare. Severin & Tankard skriver i *Communication Theories* att ”Words themselves do not change over a period of time, yet the world around us is full of change”.²⁹ När tecken används och uppfattas sker det alltid i konkreta historiska, sociala och kulturella situationer och även om denotationer i princip är fastlagda är variationerna hos de konnotativa betydelserna mycket viktiga vid all kommunikation.³⁰ Severin & Tankard skriver vidare ”The world changes much faster than words do. We are always using verbal models that are somewhat out of date and no longer describe the world we live in. The survival of civilizations and individuals depends on their ability to adapt to change. Failure to recognize change with time leads to generalizations like ‘If Tom said it, it’s a lie. He’s lied to me before’ or ‘Once a failure, always a failure’.”³¹

Media har förutsättningar att påverka de kollektiva konnotationerna. För allmänheten innefattar ordet våldtäkt numera flera olika saker – gruppvåldtäkt till exempel. Detta kan förklara varför media använder egna rubriceringar. Tidningarna skriver om händelser som har olika namn och benämningar, men som saknas i lagen. I brist på detta (eller i brist på förkunskaper) måste tidningarna skapa rubriceringar som förmedlar en så exakt och noggrann beskrivning som möjligt, det vill säga ”gruppvåldtäkt” och ”sexövergrepp”. För tabloidpress kan detta också ha en ytterligare anledning, nämligen att få en mer iögonfallande och explicit (och därmed mer lösnummersäljande) rubricering.

²⁷ Gripsrud s. 142

²⁸ Ibid.

²⁹ Werner J. Severin & James W. Tankard Jr, *Communication Theories: Origins, Methods, And Uses In the Mass Media*, 3rd ed, Longman, White Plains, N.Y, 1992, s. 72

³⁰ Gripsrud, s. 144

³¹ Severin & Tankard, s. 73

Hur betydelserna regleras

Både de denotativa och konnotativa betydelserna regleras av koder, konventioner eller regler som förbinder uttryck med innehåll. Med andra ord utgör begreppet kod själva nyckeln till semiologins pragmatiska dimension, eftersom det är knutet till de kulturella kollektiv som delar konventionerna i fråga.³² I detta sammanhang är det även möjligt att definiera kultur som en gemenskap baserad på gemensamma koder som delas av alla inom gemenskapen. Sammanfattningsvis kan kännedom om koder sägas vara en form av kunskap som ofta är direkt knuten till faktakunskaper. Det handlar dock även om en mer ospecifik kännedom om konventionella betydelser, eller som Gripsrud uttrycker det: ”en slags förtroghetskunskap om en viss kultur som man förvärvar genom att leva i den”. Det torde även kunna innebära att fackspråk (till exempel inom juridik) är en produkt av den kultur som kan sägas uppstå i en särskild bransch.

Hermeneutik – om att tolka

Hermeneutiken, som betyder just ”tolkningslära”, är av intresse för tolkningen av såväl lagen som tidningsartiklar. Ursprungligen var den mest att likna vid en metodlära som var knuten till vetenskaper som teologi och juridik, med andra ord vetenskaper som försöker att avgöra vad som är den ”egentliga” meningen i vissa skrifter, nämligen bibeln och lagen.³³

Hermeneutiken är dock mer än bara en metod för jurister och teologer. Det ligger i människans natur att vilja försöka förstå och hitta en mening i allt som händer. Sådant som förefaller obegripligt tenderar att göra folk förbannade eller så försöker de tillskriva det en annan mening. Många blir exempelvis upprörda över till synes obegriplig konst, men det beror just på att den framstår som obegriplig och inte för att den är ful eller omoralisk.³⁴ På samma sätt kan en tidningsläsare tillskriva egna associationer till ord i en text. Vad hermeneutiken kan sägas handla om är vad det innebär att förstå något och hur man kommer fram till en förståelse eller mening som också är en form av kunskap.

Om allmänheten blir upprörd, och tycker att det är fel på rättssystemet, då media rapporterar att ett brott som först beskrivs som våldtäkt plötsligt rubriceras grovt sexuellt utnyttjande, verkar det troligt att det beror på att allmänheten inte förstår skillnaden mellan de båda brotten.

En text kan beskrivas som en slags väv av tecken. Varje tecken har fler möjliga betydelser och då dessa tecken sammanfogas på olika sätt uppkommer flera betydelsemöjligheter. Betydelsen hos

³² Gripsrud, s. 144

³³ Gripsrud, s. 172

³⁴ Ibid.

ord och andra tecken förändras med tiden, och de uppfattas olika beroende på i vilken kultur eller i vilket samhälle de återfinns. När en text läses fogas olika element samman och bildar en ny helhet. Läsningen kan alltså inte sägas vara ett passivt mottagande av färdiga betydelser, utan snarare en tydlig aktivitet från läsarens sida. Eftersom alla uttryck som läsaren tar till sig är mångfacetterade och mångtydiga måste läsaren bland annat använda sin kodkompetens för att ge dem innehåll.³⁵ Vad som händer när läsaren läser en artikel är att texten ges mening dels utifrån textens element, men också utifrån läsarens egna erfarenheter, kunskaper, åsikter, attityder etc. Den mening som läsaren tillägnat sig efter läsningen av en artikel kan sägas utgöra en blandprodukt av element som vi fört med oss innan läsningen började och de uttryckselement i form av tecken och textstrukturer som läsaren finner i texten. Ur vilken kod en text är hämtad är alltså av betydelse för förståelsen av den. En enskild individ kan vara införstådd med exempelvis kvällspressens kod, det vill säga hur innehållet tillgodogörs samt att det ”bara” är en kvällstidning, och allt som står där kanske inte ska tas för sant. Lagens juridiska kod kan å andra sidan te sig mycket främmande för den som inte har arbetat med juridik eller har utbildning i det.

En text som innehåller begrepp hämtade ur den juridiska koden kan lätt bli misstolkad. För att den ska hamna i sin rätta kontext och kunna tolkas på rätt sätt krävs det att tidningen som den publiceras i, utförligt förklarar begreppet i den juridiska koden. Människans förståelse utvecklas genom att förstå ömsom delar och ömsom helhet. Gripsrud uttrycker det som att ”man måste förstå delen för att förstå helheten, och man måste förstå helheten för att förstå delarna”. Denna princip kallas den hermeneutiska cirkeln. Även om läsaren redan från början har en slags helhetsförståelse om vad det är för slags text och något om typen av tidning den publicerats i, kan den förändras under läsningens gång. Den ursprungliga helhetsförståelsen kan så att säga projiceras från läsarens inre, över till texten och används för att ge mening åt det som läses.³⁶ En text kan alltså uppfattas på olika sätt beroende på om den är publicerad i lagboken eller i en nyhetstidning. Precis likadant kan den uppfattas olika huruvida den är publicerad en dags- eller kvällstidning.

Begrepp

Pressen i Sverige gör anspråk på att vara objektiv. Statsvetaren Jörgen Westerståhl har försökt bestämma objektivitetsbegreppet med utifrån radiolagen. Han ritade upp en figur som innehåller fyra krav som inkluderas i det som kallas objektivitet: sanning, relevans, balans och neutral presentation. Kravet på sanning kan ses som överordnat de andra, men är svårdefinierat. För den

³⁵ Ibid s. 173

³⁶ Gripsrud s. 176

här uppsatsen är kanske kraven på relevans och neutral presentation som är av mest intresse. Relevans innebär att ett ämne ska få det utrymme som anses skäligt. Kravet på neutral presentation innebär att en journalist inte tillåts använda värderande attribut, att inte ta ställning för eller emot en part på något sätt.³⁷

Trots detta händer det då och då att ett begrepp väljs framför ett annat, vilket kan leda till att sanningen eller objektiviteten förskjuts. Ett ofta använt exempel är användningen av begreppen ”terrorist” alternativt ”frihetskämpe”, vilket säger en del om det medium som begreppet återfinns i.³⁸ Med begrepp ordnas och tolkas verkligheten, eftersom det är möjligt att förstå olika fenomen bara i den utsträckning som det är möjligt att sätta namn på saker och ting. De begrepp som människor använder för sitt tänkande ger en förståelse eller tolkning av verkligheten som uppfattas som naturlig, självklar och objektiv. Detta innebär att begrepp kan öppna för förståelse i en riktning, medan den samtidigt stänger för alternativa förståelser i andra riktningar. De begrepp som faktiskt används i media kan således i ett visst avseende sägas utgöra ramvillkoren för människors politiska och juridiska tänkande.³⁹ Detta innebär att media alltså till stor del formar människors åsikter om vad som är våldtäkt och inte.

Värt att poängtera i sammanhanget är att den som skriver eller producerar en text har inte alltid full översikt över de betydelser som den bär med sig. Det är kanske tänkbart att det i hög grad är ”samhället”, ”den dominerande kvinnosynen”, ”västvärldens uppfattning” eller ”det omedvetna” som kommer till uttryck i texten – med författaren, journalisten eller filmskaparen som mer eller mindre ovetande språkrör.⁴⁰

Sammanfattning

Av de teoretiska grunder som presenterats här, kan alltså konstateras att ord i en text kan uppfattas som tecken som har en grundläggande, denotativ, betydelse och en associativ, konnotativ, betydelse. En del av ett teckens konnotativa betydelser kan tillhöra en viss kultur. Den konnotativa betydelsen av ordet ”våldtäkt” är till en del överensstämmande hos samtliga människor i till exempel Sverige, men varje enskild individ tillför också sina egna personliga associationer. Denna, i det här fallet, kulturellt bundna konvention kan kallas för en specifik kod. Inom denna kod finns denna gemensamma betydelse inbyggd. Inom juridiken ska ordet ”våldtäkt” ge en specifik konnotativ betydelse, nämligen ett brott som definieras av vissa rekvisit. Det är den konnotativa betydelsen i dess kod.

³⁷ Hadenius & Weibull, s 367f.

³⁸ Jfr Severin & Tankard s. 93 ff och Heradstveit & Bjögo s. 111 ff.

³⁹ Heradstveit & Bjögo, s. 112

⁴⁰ Gripsrud s. 179

En läsare av en text arbetar aktivt med att skapa sig en uppfattning av det som läses. Inte bara vad som står i texten spelar roll, utan även till exempel var texten återfinns. Det betyder också att det krävs en upptränad kodkompetens för att tillgodogöra sig innehållet i en text på avsett sätt.

Pressens strävan efter objektivitet innebär att en text ska vara neutralt presenterad, utan att ta ställning. Genom att välja ett begrepp framför ett annat kan en text tillskrivas en viss innebörd, vilket dock kan ske omedvetet.

TIDNINGSARTIKLAR

Enligt hermeneutiken gör en läsare av en text en tolkning som är beroende på läsarens egen förkunskap men också på vad det är för text och var den återfinns. Det spelar roll för tolkningen vilken inställning läsaren har gentemot olika typer av tidningar, men också hur olika typer av tidningar väljer att framställa innehållet i texten. Det är därför viktigt att se närmare på de skillnader som kan finnas för att se om det finns en viss journalistik eller typ av tidning som främjar diskrepansen mellan språkbruket i lagen och i pressen.

Tabloid- och kvalitetspress

Anledningen till att både Dagens Nyheter och Aftonbladet analyseras i den här uppsatsen är att de har olika ägare och räknas till de största i Sverige men också för att de tillhör olika typer av publikationer. Den ena är en dagstidning och den andra en kvällstidning.

Kvällspressen i Sverige har sina rötter i tabloidpressen som växte fram i Europa under det tidiga 1900-talet. Uttrycket ”tabloidpress” kommer från formatet av tidningen, som är mindre och behändigare att läsa på bussen eller tunnelbanan. Den svenska benämningen, ”kvällspress”, kommer av dess utgivningstidpunkt. Tabloidpressen kritiserats ofta att vara sensationsinriktad och ha hårda vinklingar.⁴¹

Det är stora skillnader mellan tabloidpressen och den så kallade kvalitetspressen. Populärjournalistiken har annorlunda värderingar och intressen än kvalitetspressen, bland annat hänger den sig mer åt ”human interest”, det personliga får stå i fokus.⁴² I *Journalism and popular culture* ger Colin Sparks en kortfattad bild av hur detta påverkar populärpressen.

”In essence, what I argue is that while traditional ’quality’ journalism does indeed, at least at the surface level, provide a fragmented picture of the world in which the construction of coherence and totality is the work of the reader, the popular press embeds a form of immediacy and totality in its handling of public issues. In particular, this immediacy of explanation is achieved by means of a direct appeal to personal experience. The popular conception of the personal becomes the explanatory framework within the social order is presented as transparent.”⁴³

Sparks fortsätter med att säga att det centrala problemet inte endast är det substantiviska språket, tonen och den generella ideologin hos populärpressen. Det är snarare att den endast erbjuder den individuella upplevelsen som en direkt nyckel till förståelsen av den sociala helheten, något som Sparks menar är djupt inbäddat i populärpressen.⁴⁴

⁴¹ Hadenius, Stig & Weibull, Lennart, *Massmedier*, s 62.

⁴² Dahlgren, Peter & Sparks, Colin, *Journalism and popular culture*, s 38.

⁴³ Ibid., s 39.

⁴⁴ Ibid., s 41.

Det kan dock vara bra att tänka på att Sparks främst skriver om pressen i Storbritannien, och i den här texten utifrån exemplen The Sun och The Times. Jostein Gripsrud påpekar dock i samma bok att Sverige (och Norge) må sakna en direkt parallell till The Sun, men har i kvällspressen tidningar med kvalitativ journalistik rörande kultur, och samtidigt tabloidinriktade nyheter och nöjessidor. Denna något, med Gripsruds ord, schizofrena blandning har sin förklaring i att en tidning som vill nå en stor publik i ett litet land måste tilltala sociokulturellt olika kategorier.⁴⁵

Tabloidpressen skiljer sig från andra tidningar genom sin generella konstruktion av aktuella nyheter (Gripsrud tar som exempel utrymmet ägnat åt brottslighet) och vinklandet av texter. En viktig aspekt av detta är de grundläggande principerna om layout och den visuella formen. Tabloider har stora, dramatiska eller dramatiserade foton och rubriker.⁴⁶ Något som Hadenius och Weibull bekräftar återfinns även hos våra kvällstidningar.⁴⁷

Melodramens estetik

Vidare finner Gripsrud det givande att jämföra populärpressen med estetiken hos *melodramen*. Den klassiska melodramen som spelades på scen under 1800-talet återfinns som en estetisk föregångare till den tidiga filmindustrin, speciellt påtagligt under stumfilmsperioden. Forskning har visat att denna estetik har följt med filmens och televisionens historia, men också att den spritt sig mellan olika medier.⁴⁸

Gripsrud hänvisar till litteraturkritikern Peter Brooks som behandlat förhållandet mellan scenmelodramen och fiktiv litteratur, både äldre och nutida. Han menar att melodramen är en expressiv estetik som strävar efter att externalisera det som finns under den kaotiska och osäkra ytan av den moderna existensen. Alltså att det fanns något mer verkligt under verklighetens yta. I det klassiska melodramats text får individen representera olika moraliska värden och krafter, som antas strida under ytan, och som finns underliggande i utvecklingen av liv och samhälle.⁴⁹

”Melodrama represents both the urge toward resacrilization and the impossibility of conceiving sacrilization other than in personal terms. Melodramatic good and evil are highly personalized: they are assigned to, they inhabit persons who indeed have no psychological complexity but who are strongly characterized.”

- Peter Brooks⁵⁰

⁴⁵ Ibid., s 85.

⁴⁶ Ibid., s 86.

⁴⁷ Hadenius & Weibull, s 62.

⁴⁸ Dahlgren & Sparks, s 86.

⁴⁹ Ibid., s 87.

⁵⁰ Ibid.

Melodramens traditionella användande av det spektakulära, det sensationella och dess smak för våldsamma effekter kan också ses i relation till den logiska grund som nämnts ovan. De kraftfulla effekterna skulle inte bara understryka styrkan hos de krafter som låg bakom dramat, utan också för att förstärka den pedagogiska berättelsen, för melodramen var didaktiskt uppbyggd för att ge en lärdom. Gripsrud menar att detta är precis vad dagens populärpress också gör. Varje dag förmedlar den att världen handlar om *känslor*. Kärlek, hat, sorg, glädje, och avsky är känslor som delas av alla människor, oavsett sociala positioner, liksom en ”generell moral” som säger att brott inte lönar sig, man ska inte göra mot andra ... etc. Gripsrud påpekar också att sex och död är de två aspekter av livet som genererar de mest intensiva känslorna, och att de givetvis är de teman som mest vikt läggs på i populärpressen. Bilder och rubriker påminner också ofta om ikonografin hos den gamla melodramens tradition. Extrema närbilder, speciella poser eller helt enkelt arrangerade eller dramatiserade bilder som skapar en symbolik som hänvisar till särskilda känslor.⁵¹

Sammanfattningsvis

skriver Gripsrud i *Mediekultur – mediesamhälle* att ”Melodramen och dess förståelseform kan vara utmärkt för att gestalta moraliska underliggande principer och psykiska krafter. Men det blir problematiskt när verkliga samhällsförhållanden presenteras i samma form. Världen styrs minst lika mycket av abstrakta samhällskrafter som av enskilda personer och deras moraliska karaktär, och man kan knappast förstå tillvaron på ett adekvat sätt om man framställer den som en kamp mellan det absolut goda och det absolut onda. Den melodramatiska förståelsen blir i journalistiska sammanhang ett missförstånd.”⁵²

Empirisk undersökning av rekvisit i tidningarna

För att det ska vara fråga om ett brott i juridisk mening måste rekvisiten för det aktuella brottet uppfyllas. Genom att undersöka hur tidningarna framställer rekvisit i relation till brott kan man spåra felaktigheter, missförstånd, feltolkning av lagen, som kan bidra till att skapa en allmän uppfattning som skiljer sig från lagens.

Efter att ha gått igenom 51 artiklar ur Dagens Nyheter och Aftonbladet är det tydligt att det i många fall finns skillnader mellan medias definition av våldtäkt och brottens lagmässiga rekvisit. Detta är mer påtagligt hos den mer sensationsinriktade kvällstidningen Aftonbladet än hos Dagens Nyheter som har en mer förhandlande och informativ ton. Genom att lyfta fram sex artiklar, tre från respektive tidning, kan dessa påståenden bekräftas.

⁵¹ Ibid., f.

⁵² Gripsrud, s 187.

Den definition av våldtäkt som tidningarna presenterar är till stor del en annan än lagens definition av samma brott. Ett konkret exempel på detta kan hämtas från Aftonbladet 00-04-05, där det uttryckligen står: ”Trots att flera genomförde samlag åtalar inte åklagaren för våldtäkt utan för det lindrigare brottet grovt sexuellt utnyttjande.” Aftonbladet menar helt enkelt att är det fråga om ett samlag (som skett mot någons vilja) är det alltid fråga om en våldtäkt. Det framgår dock inte vems definition av samlag som det är fråga om. Dagens Nyheter skriver 00-04-05 att ”- Pojkarna har också erkänt att de på olika sätt haft sex med flickan. Några har också erkänt samlag.” och skiljer alltså mellan begreppen sex och samlag, utan att närmare förklara vad skillnaden består i. Om vi antar att båda tidningarna med ”samlag” menar penetrering, som väl får anses vara den vanligaste definitionen av samlag i heterosexuella sammanhang, stämmer detta inte överens med den juridiska definitionen av samlag, som alltså innebär att det mycket väl kan vara fråga om en våldtäkt även om penetrering inte har skett. Begreppet sex är möjligen än vidare i sin definition och torde dessutom kunna inbegripa samlag. Eftersom begreppen lämnas öppna för tolkning kan det skapa väldigt olika konnotationer, eller personliga associationer enligt Gripsruds terminologi.

I samma citerade mening är det dessutom tydligt vad som anses om våldtäkt kontra sexuellt utnyttjande, nämligen att sexuellt utnyttjande är ett ”lindrigare” brott. I samma artikel förekommer detta påstående i rubriken, ”De sju pojkarna åtalas *bara* för ’grovt sexuellt utnyttjande’” [vår kursivering], och en gång till i texten: ”När åtalet lämnades in till Solna tingsrätt i går var rubriceringen *sänkt* till grovt sexuellt utnyttjande” [vår kursivering]. För förtydligandets skull bör det nämnas att det inte finns någon rangordning mellan sexualbrotten; våldtäkt och sexuellt utnyttjande är två helt olika brott, och det ena är i strikt juridisk mening inte lindrigare än det andra.⁵³ Den enda rangordning som finns är vid de tillfällen då ett brott även kan rubriceras som ”grovt”. Ytterligare exempel på tanken om rangordnade brott finns i Aftonbladet 00-05-06 i en intervju med en före detta fängelsechef som uttryckligen säger om våldtäkt: ”- Det här brottet kommer närmast efter mord.” och artikeln innehåller även en mellanrubrik med lydelsen ”Bara mord är värre”, ett godtyckligt uttalande som i det här sammanhanget kan skapa en uppfattning om att brotten ändå är rangordnade.

I två artiklar i Dagens Nyheter respektive Aftonbladet, båda från 00-04-05, får kammaråklagare Anders Sundholm komma till tals om skillnaderna mellan våldtäkt och sexuellt utnyttjande.

⁵³ Eftersom de tio sexualbrott som finns är av relativt skiftande karaktär går det endast att rangordna dem efter utifrån subjektiva åsikter. Paragrafnumren ska inte ses som rangordning. Vem bestämmer att sexuellt utnyttjande (3 §) nödvändigtvis är värre än incest (”Sexuellt umgänge med avkomling”, 6 §) då båda dessa brott har ett maximistraff på två års fängelse? Koppleri (8 §) har däremot ett maximistraff på fyra års fängelse. Är det värre än sexuellt utnyttjande eller incest? Vad bestämmer vilket brott som är värst?

” – Den juridiska skillnaden är hårfin, men för att åtala för våldtäkt måste offret ha utsatts för våld, hot om våld eller försatts i vanmakt. Något sådant har inte förekommit, säger kammaråklagare Anders Sundholm. Vanmakt innebär att offret har drogats eller på annat sätt gjort försvarslöst. – Men flickan var redan så berusad att hon knappt kunde gå. Detta utnyttjade pojkarna. Hon var oförmögen att göra motstånd och då faller misstanken om våldtäkt.”

Detta uttalande får anses vara juridiskt korrekt. Aftonbladet, som också talat med åklagaren, har däremot inte gjort några försök att förtydliga vad åklagaren svarade på frågan om varför rubriceringen ändrats från grov våldtäkt till grovt sexuellt utnyttjande:

”- De rekvisit som krävs för våldtäkt saknas. Det ska vara våld eller hot eller också att pojkarna har försatt henne i vanmakt. Men det har de inte gjort, de har utnyttjat ett sådant läge som redan fanns [...]”

Återigen finner vi brist på definitioner hos Aftonbladet. Ordet vanmakt får anses vara av ytterst central betydelse i förevarande fall, trots detta är det endast Dagens Nyheter som gör ett försök att förtydliga begreppet.

Bland de sex artiklarna finns det en debattartikel från Aftonbladet och en krönika från Dagens Nyheter, som båda försöker flytta den allmänna ilskan från åklagare Sundholm till själva lagen. Båda textförfattarna betonar att det inte är åklagaren som det är fel på, utan lagen. Inte minst genom rubrikerna som lyder: ”Skjut inte på åklagaren” (Dagens Nyheter 00-04-08) och ”Skäll inte på Rissne-åklagaren” (Aftonbladet 00-04-13). Den sistnämnda texten definierar även begreppet ”vanmakt” genom att betona skillnaden mellan att försätta offret i vanmakt (våldtäkt) och att offret redan befinner sig i vanmakt (sexuellt utnyttjande),⁵⁴ utan att i och för sig ge något förtydligande till ordet som sådant.

Berusning

I ett flertal artiklar, främst ur Aftonbladet förekommer en rad oklarheter och även direkta felaktigheter om flickor som vid övergreppet varit berusade. Ett mycket tydligt exempel är rubriken ”En full tjej får skylla sig själv – men inte en kille. Berusade offer bedöms helt olika vid våldtäkt och misshandel” (Aftonbladet 00-05-11). En tjej som är redlöst berusad kan sägas befinna sig i vanmakt,⁵⁵ och detta är som tidigare nämnts en förutsättning för att det ska vara fråga om sexuellt utnyttjande. I och med att rekvisitet ”befinner sig i vanmakt” är uppfyllt, och inte rekvisitet ”försatt i vanmakt” (observera skillnaden), kan det alltså inte vara fråga om en våldtäkt. Anledningen till varför frågan om huruvida offret var påverkat av alkohol eller inte är mer relevant

⁵⁴ Jfr s. 5 och 8.

⁵⁵ Jmf s. 7 och 9.

vid sexualbrott än vid misshandel är enkel. När det gäller våldtäkt och sexuellt utnyttjande gör det faktum att offret är redlöst berusad (och alltså befinner sig i vanmakt) att det istället blir fråga om sexuellt utnyttjande, men ingen av misshandelsbrotten ställer upp ”befinna sig vanmakt” som rekvisit. Det är därför ett rejält misstag att jämföra två så pass olika brott. Däremot skulle en berusad man som blivit utsatt för ett sexuellt övergrepp dömas på samma premisser som en kvinna. En annan rubrik, också den om berusning, lyder ”Lägre straff om tjejen är berusad” (Aftonbladet 00-04-05), vilket ger intrycket att det är fråga om en våldtäkt, men att straffet skulle bli lägre bara för att tjejen är berusad. Detta stämmer inte, utan det är snarare fråga om ett helt annat brott om tjejen är redlöst berusad. Visserligen är det något lägre straffsats för sexuellt utnyttjande än för våldtäkt, men det går inte att säga att någon får lägre straff för våldtäkt enbart på grund av att offret är berusat.

I sammanhanget kan även nämnas ett uttalande av en man som skrivit ett öppet brev till Laila Freivalds, ”Pojkarna åtalas för grovt sexuellt utnyttjande istället för våldtäkt då flickan inte gjorde tillräckligt med motstånd” (Aftonbladet 00-04-06). Detta är en sanning med modifikation. Även om offret inte gör motstånd kan det vara fråga om våldtäkt. I detta fall var det dock den självförvållade höga graden av berusning som gjorde att pojkarna som utsatte flickan för övergreppet inte kunde åtalas för våldtäkt. Det handlar således om att skilja mellan att vara självförvållat redlös berusad (det vill säga försatt sig själv i vanmakt, vilket innebär att övergreppet kan rubriceras som sexuellt utnyttjande) och att inte göra motstånd, som inte har någonting alls med rubriceringen att göra.

Det bör även betonas att det finns grader av berusning. Det faktum att en kvinna har druckit ett glas vin eller drink gör inte att det automatiskt är fråga om sexuellt utnyttjande istället för våldtäkt. Det är vanmaktsbegreppet som är det centrala och om det då handlar om berusning krävs det att offret är näst intill medvetslöst.

Polariserande melodram

I Aftonbladets artikel ”Det var inte våldtäkt” (00-04-05) beskrivs både åklagare och målsägandebiträde som positiva till brottsrubriceringen: ”Han tror inte att det blir lägre straff för att han åtalat för grovt sexuellt utnyttjande i stället för våldtäkt.” och ”Den 14-åriga flickans målsägandebiträde, advokat Kristina Engstrand, är nöjd med rubriceringen.” Advokaterna beskrivs som nöjda, men samtidigt lämnas mycket utrymme i övriga artiklar åt de som inte är nöjda med brottsrubriceringen, de ”vanliga” människorna, som till exempel nätverket ”Nog nu!” som skanderar ”En våldtäkt är alltid en våldtäkt” (Aftonbladet 00-04-13) och en projektledare inom IT-

branschen som uppmanar killar att mejlbomba justitieministern för att få till stånd en lagändring (Aftonbladet 00-04-06).

I den melodramatiska traditionen polariseras olika parter för att skapa dramatik och för att illustrera kampen mellan det absolut goda och det absolut onda. Genom att beskriva åklagare och advokater som nöjda med en rubricering som den allmänhet som får utrymme i tidningarna rasar mot, skapas en konflikt mellan lag och media. Samtliga artiklar som målar upp denna konflikt är från Aftonbladet, en kvällstidning som enligt Gripsruds och Brooks teorier om den melodramatiska traditionen främjar den här typen av journalistik.⁵⁶ Detta inverkar tydligt på objektiviteten genom att kravet på neutral presentation förbises.

Medias egna brottsrubriceringar

Något som tveklöst bidrar till den allmänna förvirring som verkar råda kring begreppen våldtäkt och sexuellt utnyttjande är att media tenderar att skapa egna brottsrubriceringar. Detta märks tydligt i rubriker där det inte sällan återfinns begrepp som ”Åklagaren fann inte skäl att åtala för *gruppvåldtäkt*” (DN 00-04-05), ”Tre pojkar fällda för *sexövergrepp*. Rissnemålet. Tre inblandade frias helt från anklagelserna om sexuellt utnyttjande” (DN 00-05-06) [våra kursiveringar]. Dessa två meningar hänvisar till företeelser som spär på förvirringen. Eftersom det i Brottsbalken inte finns något brott som heter ”gruppvåldtäkt” går det heller inte att åtala eller döma för det.⁵⁷ Att använda ett ord som ”sexövergrepp” är ungefär lika brett som att skriva att de blivit fällda för ”brott”. Baserat endast på rubriken kan det uppfattas som att de friade pojkarna var anklagade för ett grövre brott och att de som blev fällda var åtalade för ett annat, mildare brott.⁵⁸

Sammanfattning

I den här empiriska undersökningen av flertalet artiklar kan det konstateras att rekvisiten för sexualbrott som återfinns i de två tidningarna skiljer sig från dem som finns inom juridiken. Det är ofta fråga om brister i definitioner av väsentliga begrepp. Det går också att urskilja att det finns en tanke om rangordning bland brott, något som inte existerar i svensk lag. En rangordning brott emellan innebär alltså en subjektiv eller partisk tolkning. Tydligt är också att berusning ses som en omständighet som leder till ett lägre straff för våldtäkt snarare än ett

⁵⁶ Jmf s 18.

⁵⁷ Istället blir det fråga om att försöka placera in det som inträffat genom att se till rekvisiten i de brott som faktiskt finns med i Brottsbalkens sjätte kapitel.

⁵⁸ Jmf s 12.

rekvisit för sexuellt utnyttjande, som ju är fallet vid redlös berusning (vanmakt). Den melodramatiska traditionen återfinns hos kvällstidningen Aftonbladet, där en polarisering framträder och framhäver advokater som nöjda med en brottsrubricering som ”vanliga” människor framställs som mycket kritiska mot, och skapar på så vis en konflikt mellan goda och onda. Undersökningen har också visat att tidningarna gärna ger brott egna brottsrubriceringar.

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Att se journalistiken som en samhällelig institution, innebär att den sociala konstruktionen av samhället formas genom sociala relationer som lyfts fram i journalistiken, och som till slut tas för givna och etsas sig fast i det kollektiva minnet. Detta leder på så sätt till en standardisering av verklighetsbeskrivningarna och följaktligen konstruktionen av verkligheten. Här kommer även sanningsaspekten in i bilden. Det är nödvändigt att kunna separera fakta från egna värderingar och att konstruera nyheter som kan ses som en sanningsenlig representation av verkligheten.⁵⁹ Det är nödvändigt att mediernas, och därigenom även allmänhetens, definition av sanning stämmer någorlunda överens med den ”sanning” som lagen stipulerar i form av brottsrekvisit. Ingen av dessa två sanningar behöver vara rätt eller fel, men det finns en poäng i att media och lag talar om samma brott, för att undvika att allmänheten anser rättsystemet vara dåligt.

Lagen är gjord för att läsas och förstås på ett enda sätt, för att undvika godtycklig tillämpning. Ur ett semiotiskt perspektiv är alltså lagen konstruerad för att vara en denotation som ska ge en och samma konnotation, oavsett vem som läser den. Detta kanske inte fungerar i praktiken, men de som tillämpar lagen är utbildade för att läsa och förstå lagen på ett och samma sätt. Detta har att göra med att juridiken har sin egen språkliga kod, som skiljer sig på flera punkter från den hos allmänheten. Lagtexten är det enda som är ”konstant”; det är trots allt allmänhetens uppfattning om våldtäkt som varierar, åtminstone tills lagen ändras.

Oavsett vilken som kan tänkas vara den ”allmänna uppfattningen” om vad som bör karaktärisera en våldtäkt är det tydligt att tidningarna så att säga förvränger lagen. Om det beror på okunnighet eller ointresse från deras sida går det bara att spekulera kring. Faktum är dock att media använder för vida begrepp, vilket i sin tur öppnar för godtycklig tolkning hos läsaren.

Skillnaden mellan artiklarna i Aftonbladet och Dagens Nyheter är tydlig. Som förmodat är Aftonbladets artiklar mer sensationsinriktade än Dagens Nyheter. Dagens Nyheter försöker klargöra omständigheter på ett tydligare sätt, utan att ge ett alltför kritiskt intryck. I Aftonbladet däremot går det att se spåren av det som Gripsrud kallar den melodramatiska traditionen. En historia med ett offer måste också ha en förövare och först pekas åklagaren ut som en slags skurk

⁵⁹ Allan, Stuart, News Culture, s. 61

och när det sedan kommer fram att det inte är hans fel så riktas negativ fokus mot lagen i stället. Oavsett vem det är så måste det finnas en syndabock. I en artikel ur Aftonbladet 00-04-05 följer en lista som går igenom pojkarnas anknytning till tidigare brott (stor del av artikeln) trots att listan visar att pojkarna bara varit misstänkta och att endast en av nio har blivit dömd. Detta skapar onekligen ett mycket negativt intryck och således konnotationer. Detta kan dessutom ha gett upphov till den debatt om främlingsfientlighet som blossade upp i samband med fallet. Eftersom alla rättegångsförhandlingar skedde bakom stängda dörrar kom det inte ut så mycket information om pojkarna, varför istället åklagaren blev en lämplig måltavla för kritik.

Om en kvinna skulle bli antastad av flera män, varav några har regelrätt samlag med henne, skulle troligen gemene man se det som en våldtäkt, även om hon är hon är redlost berusad och inte gör motstånd. Eftersom det i lagens mening med största sannolikhet i stället skulle bedömas som sexuellt utnyttjande torde det vara givet att det råder diskrepans mellan lagen och medias (och troligtvis därmed även allmänhetens) rättsuppfattning.

En viktig slutsats som går att dra av det nyss sagda är att tidningarna har helt andra rekvisit för bestämmande av vad som är en våldtäkt och inte, än de rekvisiten som omnämns i lagen. I allmänhetens ögon är det ofta tillräckligt att det är fråga om ett samlag som sker mot någons vilja, även om det är svårt att utröna vad allmänheten anser menas med ”mot någons vilja”. Det är möjligt att allmänheten till viss del grundar sin uppfattning om sexrelaterade brott via tidningar. Genom tidningarna filtreras och i vissa fall dramatiseras även brottens natur och påföljder. Allmänheten skapar sig på så vis egna rekvisit som ska uppfyllas för att ett brott ska kunna rubriceras på ett visst sätt.

I fallet våldtäkt har ordet i sig kommit att innefatta mer och fler varianter och grader av grovhet och inkluderar i tidningar flera andra brott som på grund av tydlighet rubriceras som något annat inom juridik, till exempel sexuellt utnyttjande. Detta beror delvis på att den juridiska språkliga koden inte alltid går att överföra till den journalistiska. I lagen står det uttryckligen ett antal rekvisit som måste vara uppfyllda för att det ska vara fråga om våldtäkt, och i förarbetena till lagen ges ytterligare vägledning. Det finns, som tidigare nämnt, ett antal brott av sexuell natur, men bara ett av dem kallas våldtäkt, och det är troligen därför som ”varianter” av det som allmänheten kallar våldtäkt måste rubriceras som något annat, till exempel sexuellt utnyttjande.

Det bör också påpekas att det ”journalistiska dilemma” inte bör glömmas bort. Det är svårt för en journalist att vara objektiv, källkritisk och noggrann när det finns en deadline som ska passas. Därför måste läsaren själv inse att betydelsefulla fakta kan ha missats och att efterföljande debatter kan ha grundats på direkta felaktigheter, även om det inte var mening. Som läsare är det således mycket viktigt att alltid vara kritisk vid läsningen av brottsrapportering, särskilt eftersom förundersökningar ofta är sekretessbelagda.

Slutligen kan det resoneras kring hur det kommer sig att övergrepp av den karaktär som redovisats i denna uppsats inte kallas för våldtäkt. En anledning till detta kan vara att en god lag som prioriterar rättssäkerhet för såväl offer som gärningsmän måste kunna skilja mellan olika förlopp och vilka handlingar som utförts. Ingår inget våld eller hot så gör det inte, då är brottet ett annat och får dömas utifrån sina egna rekvisit.

KÄLLFÖRTECKNING

Litteratur

Allan, Stuart, *News culture*, Open University Press, Buckingham, Philadelphia, 1999

Ekecrants, Jan, *Mediernas Demimond*, ur Becker, Karin m.fl., Medierummet, Carlssons Förlag, Stockholm, 1996

Dahlgren, Peter & Sparks, Colin (red.), *Journalism and popular culture*, Sage Publications Ltd, London, 2000

Gripsrud, Jostein, *Mediekultur – mediesambälle*, 2 uppl., Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg, 2002

Hadenius, Stig & Weibull, Lennart, *Massmedier. Press, radio & TV i förvandling*, 7 uppl., Albert Bonniers Förlag, 1999

Heradstveit, Daniel & Björger, Tore, *Politisk kommunikation*, 2 uppl., Studentlitteratur, Lund, 1996

Holmqvist Lena, Leijonhufvud, Madeleine, Träskman, Per Ole & Wennberg, Suzanne, *Brottsbalken – en kommentar*, Del I, Studentutgåva 3, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2003

Karnov – svensk lagsamling med kommentarer, 8 uppl. (2003/04), band 3, Fakta Info Direkt, Stockholm, 2003

Leijonhufvud, Madeleine & Wennberg, Suzanne, *Straffansvar*, 5 uppl., Norstedts Juridik AB, 1997

Severin, Werner J. & Tankard Jr, James W, *Communication Theories: Origins, Methods, And Uses In The Mass Media*, 3rd ed, Longman, White Plains, New York, 1992

Rättsfall

NJA 1997 s. 538

NJA 1993 s. 310

NJA 1993 s. 616

RH 1993:85

Offentligt tryck

SOU 1981:64

Prop. 1997/98:55

Prop. 1991/92:35

Lagar

Brottsbalk (1962:700)

Lag (1984:399) om ändringar i brottsbalken

Lag (1998:393) om ändringar i brottsbalken